

Pauker. Kasutatud kirjanduse nimekirjas äratoodud Constantin Mettigi „Geschichte der Stadt Riga” ilmus minu andmetel aastal 1897, mitte 1895. Pisut häiris ka kogu raamatut läbiv viitenumeratsioon, mistõttu raamatu teises osas on viitenumb-
rid juba neljakohalised.

Esitatud kriitiliste märkustega ei ole aga soovitud luua muljet, nagu oleks Lauri monograafia halb või ebaõnnestunud. Otse vastupidi, samuti 18. sajandi uurijana lugesin ma tema raamatut suure huvi ja heameelega, kuna siin on käsitletud teemasid ja kasutatud allikaid, millega ma ise olen vähem kokku puutunud. Oma süstemaatilisuses ja kokkuvõtlikkuses on Mati Lauri raamat mitte lihtsalt monograafia, vaid ühtlasi ka seni puudunud eestikeelne käsiraamat 18. sajandi Eesti- ja Liivimaa halduskorralduse ja kogu Balti Landesstaat'i kohta, mis peaks olema iga tõsisema Eesti ajaloo huvilise ja loomulikult ka ajalootudengi lugemislaua.

Indrek Jürjo

RAAMATUSSE RAIUTUD EESTI KONGRESS

Eesti Kongress siis ja praegu. Koostaja ja toimetaja Eve Pärnaste. Tallinn: SE&JS, 2000. 527 lk.

Kümme aastat tagasi, 11.–12. märtsil 1990 tuli kokku Eesti kodanike esinduskogu Eesti Kongressi avaistung. Ümmarguse tähtpäeva puhul nägi trükkivalgust endise Eesti Kongressi ühe juhtliikme Sirje Endre kirjastuse SE&JS mahukas Eesti kodanike komiteede liikumise ajalugu kajastav koguteos *Eesti Kongress siis ja praegu*.

Eesti kodanike komiteede liikumise näol oli tegemist võrdlemisi unikaalse nähtusega. Midagi sellesarnast on maailma ajaloos aset leidnud Ameerika Ühendriikide iseseisvussõja päevil. Eesti kodanike komiteede liikumise idee algatajad lähtusid rahvusvahelise õiguse ühest põhitõest – õigusliku järjepidevuse põhimõttest, mille kohaselt võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni puhul riigi eksistents ei lakka, vaid riik elab eksilis edasi. Õigusliku järjepidevuse tee kasuks rääkis ka asjaolu, et enamik lääneriike ei tunnustanud Eestit (ega ka Lätit ja Leedut) Nõukogude Liidu seadusliku osana. Kolme okupeeritud Balti riiki tunnustati *de jure*, mõnes riigis olid säilinud ka nende riikide diplomaatilised esindused. *De facto* tuli küll paraku tunnistada Balti riikide kuulumist Nõukogude Liidu koosseisu.

Teiseks kodanike komiteede liikumise alustõeks oli Eesti Vabariigi õigusjärgse kodanikkonna olemasolu. Viimaste all peeti silmas neid isikuid, kes olid seisuga 16. juuni 1940 olnud Eesti Vabariigi kodanikud, ja nende järeltulijaid. Rahvus ei omanud siin mingit tähtsust, sest enne okupatsiooni oli Eesti kodanike seas üle kümnendiku mitteeestlasi. Siinkohal lähtuti rahvusvahelise õiguse põhimõttest, mille kohaselt on ainult õigusjärgsetel kodanikel voli riikliku tähtsusega küsimuse otsustamisel.

Seega seisis kodanike komiteede liikumisel ees ülesanne registreerida Eesti Vabariigi kodanikud ja valida nende esinduskogu Eesti Kongress. Tänu paljude entusiastide ennastsalgavale tööle tuldi selle ülesandega hiilgavalt toime. Kuigi Eesti Kongress ja selle tööorgan Eesti Komitee olid reaalse võimu puudumise tõttu sunnitud tegutsema suregrupina Ülemnõukogu suhtes, kujunesid Eesti Kongressi põhimõtted taasiseseisvunud riikluse aluseks, millel rajanevad põhiseadus ja teised olulised seadused.

Kuidas see kõik sündis, sellest annab kogumik üksikasjaliku ülevaate.

Kogumiku koostamisse on suhtunud täie tõsidusega. Selleks moodustati toimetuskolleegium eesotsas Eesti Kongressi esimehe, praeguse riigikogu aseesimehe ning Isamaaliidu presidendikandidaadi Tunne Kelamiga. Kolleegiumi liikmeteks olid Jüri Adams, Küllo Arjakas, Sirje Endre, Toomas Haug, Liia Hänni, Sirje Kiin, Vardo Rumessen, Lauri Vahtre ja Trivimi Velliste. Kui vaadelda kolleegiumi koosseisu, siis torkab silma, et valdava enamuse moodustavad Eesti Kongressi omaaegsed juhtfiguurid. Valvaneegrina on kaasatud ka vastaspoole esindaja – omaaegne Rahvarinde aktivist ning praegune Keskerakonna peasekretär ja Riigikogu liige Küllo Arjakas. Kogumiku on koostanud ja toimetanud omaaegne Eesti Kongressi "emapuu" Eve Pärnaste, kelle habrastel õlgadel lasus algusest peale kodanike komiteede liikumise asjaajamis- ja koordineerimistöö. Konsultandina, nagu teistegi kirjastuse SE&JS ühiskondlik-poliitilistel teemadel üllitatud raamatute puhul, on toiminud hiljutine teletäht Urmas Ott.

Sellise maineka seltskonna koostöö tulemuseks on ilmavalgust näinud paraja tellise paksune ülevaade Eesti Kongressiga seonduvast, mis lisaks ajaloolisele ülevaatele sisaldab ka usutlusi ja kirjutisi Kongressi aktivistidelt, löike istungite stenogrammidest ning Eesti Kongressi ja Eesti Komitee dokumente. Teksti elavdab õnnestunud valitud fotomaterjal. Igatahes on toimetuskolleegium püstitatud ülesandega kenasti toime tulnud ja Eesti Kongress on raamatusse raiutud.

Kui veel lisada, et kogu raamatu tiraaž osteti Sõnumilehe andmetel valitsuse poolt 350 000 krooni eest ära, võib väita, et kirjastajad aatetöö nimel kahju küll ei kandnud. Ka oli peaminister Mart Laaril ja Tunne Kelamil võimalus autasustada Toompeal Valges saalis kodanike komiteede aktiviste selle raamatuga. Et kõigile Eesti Komitee, rääkimata Kongressi liikmetest seda ei jagatud (aktivistide seas oli palju tublisid kodanike registreerijaid, keda Kongressi liikmeteks ei valitud), jätkus tiraažist ka raamatukauplustele, kust lähiajaloo huviline saab selle hankida, paraku küllaltki soolase hinna eest.

Kogumiku *Eesti Kongress siis ja praegu* silmanähtavaks eeskujuks on sama kirjastuse poolt neli aastat tagasi Eesti taasiseseisvumise viiendaks aastapäevaks üllitatud kaheköiteline kogumik *Teine Eesti / Eeslava*, autoriteks Sirje Endre, Mart Laar ja Urmas Ott. Ka see koosnes ajaloolisest ülevaatest, intervjuudest, dokumentide publikatsioonidest ning fotodest. Õnneks on Kongressi raamatu puhul suudetud vältida toonaseid vääratusi, nagu

kommertsreklaami lisamine.

Riigikogu Isamaaliidu saadikurühma pressinõunik kirjandusteadlane Sirje Kiin on koostanud poolteisesaja-leheküljelise ülevaate Eesti kodanike komiteede liikumisest ning Eesti Kongressi ja Eesti Komitee tegevusest pealkirjaga *Kongress. Nii nagu see oli*. Ehkki tegemist ei ole kutselise ajaloolasega, väärib ülevaate koostaja tunnustussõnu. Samas võib S. Kiini eeliseks lugeda seda, et ta ei olnud Eesti Kongressi liige ega kuulunud aktivistide hulka, Kongressi tegutsemisajal elas ta hoopis Soomes. Paraku vähendavad seda distantsti autori liigne poliitiline seotus Eesti Kongressist välja kasvanud Isamaaliiduga. Seetõttu on välistatud autori pisingi kõrvalekaldu mine eelpoolmainitud raamatus *Teine Eesti / Eeslava* paika pandud Eesti Kongressi kanoonilisest narratiivist.

Vaadeldes allikmaterjale, mille põhjal on ülevaade kirjutatud, torkab silma, et Eesti Kongressi / Eesti Komitee dokumentide ja arhiivimaterjalide ning Eesti ajakirjanduses aastail 1989–1992 (valikuliselt ka hiljem) avaldatud materjalide kõrval on kasutatud Laari, Endre ja Oti koguteost *Teine Eesti / Eeslava*, Lauri Vahtre *Vabanemine* (Tallinn, 1996) ja samuti kirjastuse SE&JS poolt üllitatud raamatut *Tunne Kelam*. Rahvarinde ja Ülemnõukogu vaatenurgast kirjutatust on esindatud Edgar Savisaare *Usun Eestisse* (Tallinn, 1999) ja nn 20. augusti klubi poolt koostatud raamatut *Kaks otsustavat päeva Toompeal (19.–20. august 1991)* (1996). Puuduseks tuleb lugeda seda, et kõrvale on jäetud Eesti iseseisvumise taastamisprotsessi käsitlenud välisautorite ja väliseestlastest autorite uurimused.

Ilmselt ei ole ajapuuduse tõttu (ülevaade on kirjutatud detsembris 1999 – jaanuaris 2000) olnud võimalik jõuda suuremate üldistusteni. See peab jääma kutseliste ajaloolaste pärusmaaks. Seda on adunud koostajadki, millest annab tunnistust Trivimi Velliste tsitaadi "Eesti Kongress jääb meie 20. sajandi kroonikasse peatükina, mida 21. sajandil hoolikalt uuritakse" paigutamine kogumiku kaaneümbrisele. Seni aga tuleb piirduda olemasolevaga, mis teatud pealiskaudsusele vaatamata annab võrdlemise ülevaatliku pildi Eesti kodanike komiteede liikumise tekkeloost, esialgsest organiseerimistööst, Eesti kodanike registreerimisest, Eesti Kongressi valimistest ja Kongressi istungitest, Eesti Komitee tegevusest ning ebavõrdsest rivaliteedist Ülemnõukoguga. Analüüsitud on ka rahvusvahelist olukorda, eelkõige arenguid Nõukogude impeeriumis, mille taustal Eesti Kongressi tegevus toimus.

Üldiselt ladusa teksti lugemist häirivad siiski üksikud vääratused. Nii näiteks on leheküljel 19

mustvalgel kirjas, et 1988. aasta aprilliks oli Eesti ühiskond jõudnud tõeliselt revolutsioonilise situatsiooni. Siinkirjutaja arvates ei ole leninliku termini "revolutsiooniline situatsioon" kasutamine Eesti taasiseseisvumisprotsessi käsitlemisel kuidagi õigustatud. Kui veel norida, siis võiks küsida, milline on ebatõeline revolutsiooniline situatsioon.

Samuti teeb nõutuks leheküljel 138 esitatud väide, et "väikesed teisitimõtlejate grupid olid aegajalt saatnud salaläkitusi välismaailma". Tegelikult ei äratanud need salaläkitused maailma üldsuses vähimatki tähelepanu, sest keegi ei saanud kindel olla, kas tegemist on tõelise vastupanugrupiga või mõne avantüristi poolt lansseeritud blufiga. Või mis veel hullem – ei saanud välistada, et tegemist võis olla KGB provokatsiooniga. Ainus "salaläkitus", mis tõepoolest pälvis tähelepanu, oli Eesti Demokraatliku Liikumise ja Eesti Rahvusrinde 1972. aastal saadetud memorandum ÜRO peasekretärile Kurt Waldheimile ja sedagi põhjusel, et selle läkituse eest mõisteti pikkadeks aastateks vangilaagrisse Sergei Soldatov, Artem Juskevits, Kalju Mätik ja Mati Kiirend. Seevastu Eesti vastupanuliikumise avalikud läkitused, millele olid alla kirjutanud konkreetset inimesed, ei jäänud sugugi tähelepanuta. Nii näiteks 23. augustil 1979 dateeritud Balti apelli otsese tagajärjena võttis Euroopa Parlament Otto von Habsburgi algatusel 13. jaanuaril 1983 vastu resolutsiooni, milles mõisteti hukka Nõukogude okupatsioon ja inimõiguste rikkumine Balti riikides.

Kirjastuse SE&JS lähiajalugu käsitlevate raamatute lahutamatuks koostisosaks on intervjuude blokk. Seda ilmselt kirjastuse konsultandi Urmas Oti mõjul, kes on TV ekraanil poliitiliste intervjuude žanri peaagu täiuslikkuseni välja arendanud. Ühest küljest on see mugav võimalus kerge vaevaga kogumiku mahtu täita, teisalt on intervjuude puhul võimalus välja noppida nn siseringi informatsiooni. Samas ei tohi unustada nn suulise ajaloo ebausaldusväärsust ajalooallikana, seda põhjusel, et inimpsüühikale on loomumane meenutuste puhul esile tõsta positiivseid elamusi, tõrjudes ebameeldiva tahtmatult tagaplaanile. Mis aga puutub tegevpoliitikuisse, siis nende poolt väljaõeldusse tuleb teadaolevatel põhjustel suhtuda aprioorse skepsisega. Antud juhul intervjuude olemasolu ei häiri, kuna näiteks ülevaatelise kirjuti-se puhul on sealt materjali ammutatud vaid üksikutel juhtudel.

Kogumikus on lisaks intervjuudele ära toodud ka mõned kirjutised. Usutletavate/kirjutajate valiku üle võib alati vaielda. Siiski ei saa märkimata jätta teatud tasakaalustamatust, sest ilmselt tead-

likult on välditud arvamuse paljusust. Kõik üles astunud on eranditult Kongressi pooldajad või suhtuvad sellesse heatahtliku neutraalsusega. See blokk jätab võrdlemisi ebaühtlase mulje, kuna usutluste/kirjutise pikkus varieerub mitmeleheküljelistest heietustest (Kalle Jürgenson, Jüri Adams) kuni mõnerealiste nuppudeni (Valter Hommik, Helgi Lilleste). Ka ei ole kõigi intervjuueeritavate/kirjutajate puhul ära toodud autorite fotosid.

Asjale oleks siiski kasuks tulnud, kui oleks ära kuulatud ka mõni vastaspoole esindaja (Ignar Fjuk, Arvo Junti) või nn fundamentalist (Kalev Ots, Ahti Mänd). Samuti torkab silma Illar Hallaste ja Tiit Madissoni puudumine, ehkki mõlema osa Eesti Kongressi / Eesti Komitee tegevuses on raske üle hinnata.

Kogumiku väärtuslikuma poole moodustavad dokumendid ja kõned. Ära on toodud olulisemad sõnavõttud Kongressi istungitelt ning lõike istungite stenogrammidest. Samuti on esmakordselt ühiste kaante vahel publitseeritud kõik Eesti Vabariigi Kodanike Peakomitee, Ajutise Sidetoimkonna, Eesti Kongressi ja Eesti Komitee otsused ja avaldused, Eesti Kongressi ja Eesti Komitee valimiste materjalid, Eesti Kongressi ja Eesti Komitee liikmete nimekirjad jm materjalid. Nende põhjal saab mõtlemisvõimeline lugeja enda jaoks mitmekesis-tada ajaloolise ülevaate ning mälestustega ette maalitud suhteliselt ühehübalist pildimustrit.

Viktor Niitsoo